

KANTELE JA HYPPIVÄ PUUHEVONEN.

V. 1923 lähetti allekirjoittaneelle seminaarinlehtori F. H. B. LAGUS Raumalta muistelmiinsa perustuvan kuvauksen Pohjois-Hämeen viimeisestä viisikielisen kanteleen soittajasta, Nekkelistä. Kun Sumiaisten seudulta ei ole saatu kanteleita museoihin, on Nekkelin soitinta koskevilla tiedoilla esineaineistoa täydentävä merkityksensä. Aivan ennen tuntematonta kanteleenkäytön suhteen oli v:een 1923 saakka se, mitä L. kertoo Nekkelin soittotavasta. Ansaitsee näin ollen julkaista erikseen L:n arvokas kirje sekä eräs siihen liittyvistä piirroksista (kuva 1).¹

»Minun nuoruudessani eli Sumiaisissa noin vv. 1860—1870 vanha kanteleensoittaja ukko Aapraham(?) Nekkeli, jonka isäkin oli ollut hyvä kanteleen soittaja. Ukko Nekkeli soitteli kanneltaan sangen näppärästi, ja minä kuuntelin häntä sangen usein. Mutta hänen soittonsa poikkesi melkoisesti siitä, mitä Te puhuitte kanteleen soittotavasta.² Nekkeli kuoli ruoti-

¹ *Li's ä y s* leht. Laguksen kuvaukseen. — Maist. T. Kaukorannan äidiltään (synt. Sumiaisissa 1856) saaman tiedon mukaan lienee Nekkeli ollut vanha ruutusotilas, joka liikkui talosta taloon. Rouva K. muistaa varhaisen lapsuutensa vuosilta (n. v. 1860) hyvin ukko Nekkelin kanteleineen ja puuhevosineen. Riehakoivista lapsista oli ollut puheenparsikin: »hyppii l. tanssii kun Nekkelin puuhevonen». Tällainen soittotapa ei liene ollut erikoisesti sumialslainen, sillä muuta tapausta ei kertoja tunne, vaikka kanteleita kyllä tuohon aikaan vielä oli pohjois-Hämeessä. Niinpä kertojan kotona Rajalassa oli sellainen, Nekkelin kannelta suurempi ja useampikielinen, jota ei kuitenkaan enää käytetty.

² Museopäivillä pidetyssä esitelmässä.

vaivaisena ja hän tunnettiin aikansa yli koko Sumiaisten seurakunnan ainoana ja ehkä viimeisenä kanteleen soittajana. Kun hän vanhoilla päivillään ei jaksanut työllä itseään elättää, niin hän joutui köyhäinhoitoa saamaan ja vuosikausia häntä hoidokkaana siirrettiin talosta taloon ja hän tuli siten yleisesti tunnetuksi.

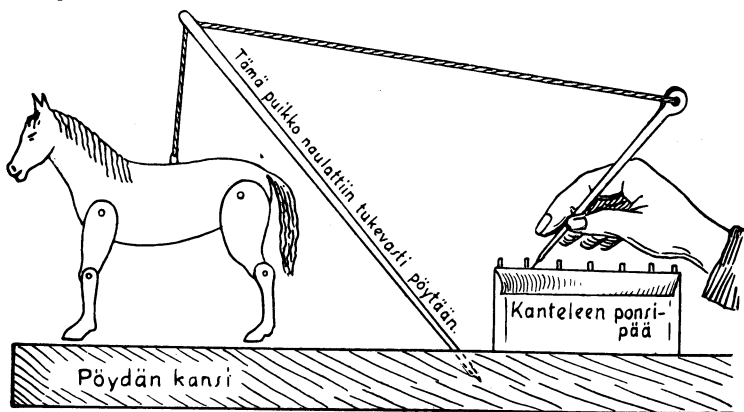
Alkuvuosina hänellä oli 5-kielinen kantele, mutta myöhemmin hän teki itselleen 7-kielisen. Kumpikin oli muodoltaan tyypillinen suomalainen, toisesta päästä kapeampi, toisesta leveämpi kantele. Leveämpi pää kanteleessa oli viisto, kapeampi tasapäinen ja siinä oli poikkipäin rautainen orsi, mihin messinkiset kielet olivat kiinnitetyt surmansilmukalla. Leveämmässä päässä kielet olivat pujotetut tapissa olevan reiän lävitse ja sitten kierretyt tapin ympäri.

Kannelta soitettaessa oli kannel asetettu niin, että lyhin kieli oli lähinnä soittajaa ja pisin poispäin. Soittajan vasen käsi ranteen kohdalla lepäsi kanteleen ponnin päällä ja vasemman käden sormenpäät hoitivat säestystä pehmeillä näppäilyillä. Oikeassa kädessä, joka pidettiin kanteleen keskikohdan ja kielitappien välillä, oli soittopuikko.

Soittopuikon näppäilyt kielille antoivat terävemmän ja kovemman äänen kuin sormet. Ne markeerasivat melodian, mutta vasemman käden sormenpäät pehmeämmillä kielten hipaisemisilla säestivät säveltä. Varsin harvoin tapahtui, että Nekkeli soitti ainoastaan sormilla ilman soittopuikkoa.

Useimmiten ukko Nekkeli oli ääneti soittaessaan, mutta lauloi rallatteli myöskin vanhanaikuisia lauluja samalla kuin soitti. Muistan hänen usein laulaneen Kalevalan runomittaan seipettyä laulua:

Tule neitonen minulle,
mokomalle muikarille — —.

Kuva 1. F. H. B. Laguksen piirroksen mukaan.

Laulun loppu ja jatko eivät ole säilyneet muistissani.

Nekkelin käyttämissä kanteleissa, jotka olivat tehdyt leppäpuusta, ei ollut pohjaa, vaan kanteleen kopan ontto puoli oli pöydän pintaa vastaan käännetty ja ääni komisi pöytää vastaan selvästi. Ne kanteleet, joilla näin hänen soittavan, olivat savun mustamia ja vanhan näköisiä. Eikä kumma, sillä silloin vielä käytettiin yleisesti Sumiaisissa sisäänlämpiäviä eli savutupia. Ja kun kantele, silloin kun sillä ei soitettu, pidettiin tuvan seinällä riippumassa lenkistä, joka oli pisimmän sivun tapiin puoleisessa kulmassa eli kanteleen nupissa, niin jäi soitto-kone savun sisään tuvan lämmitessä. Kantele silloin savustui ja mustui sisältä ja päältä joka paikasta.

Kun ukko Nekkeli, jonka ristimänimeä minä epävarmasti muistelen Aaprahamiksi, oli virittänyt kanteleensa ja ryhtyi soittamaan, löi hän ensin tuvan paksuun pöytään puukolla kaltevan reiän, johon hän naulasi parin vaaksan pituisen vankan puikon, jonka yläpäässä oli reikä niin väljä, että tavallinen nyöri tai pellaan kuiduista tehty punonnainen luisti väljästi sen lävitse. Kantele asetettiin pöydälle eikä koskaan muualle, oikeassa kädessä

olevan soittopuikon päässä kulki nyöri kaltevasti naulatun puikon yläpään lävitse ja nyörissä riippui pieni puusta tehty hevonen, jonka jalat olivat liikkuvat, sillä nivelet olivat naulatut.

Kun oikea käsi kanteleen yläpuolella liikutteli soittopuikkoo ja vuoroin vedettiin lähemmäksi soittajaa, vuoroin ojennettiin kauemmaksi, kiristyi nyöri tai tuli höllemmälle. Silloin nyörin toisessa päässä riippuva hevonen kohosi ilmaan tai sattui jalat pöydän pintaan, jolloin hevonen joutui liikkeeseen, joka muistutti tanssimista. Nyöri oli kiinnitetty keskelle hevosen selkää niin, että se riippuessaan pysyi tasapainossa. Kuta vilkkaammin oikea käsi liikutteli soittopuikkoo ja tahti vilkastui, sitä vilkkaammin hyppeli hevonenkin ja veti puoleensa kuulijain, varsinkin lapsien huomiota. Hevonen kyllä yhden ainoan nyörin varassa kääntyeli oikealle ja vasemmalle, mutta sehän huvitti katsojia sitä enemmän.

Kanteleen kielet olivat messingistä. Pisimmät kielet hiukan paksummat kuin lyhyemmät, niin että ne antoivat täyteläisemmän äänen. Saadaksensa messinkilangan kyllin hienoksi ohensi Nekkeli jäniksen pauloiksi (eli permiksi) valmistettua messinkilankaa siten, että se vedettiin teräslevyn lävitse, jossa oli pieniä toinen toistansa pienempiä reikiä. Messinkilangan pää hienonnettiin viilalla, kunnes se mahtui seuraavankin reiän läpi. Pienillä pihdeillä otettiin messinkilangan pää kiinni, lanka rasvattiin talilla ja vedettiin teräslevyn lävitse, jolloin lanka venyi pitemmäksi ja hoikkeni ohuemmaksi. Kuta ohuemmaksi kanteleen kieli tahdottiin, sitä useamman ja pienemmän reiän kautta se vedettiin.

Tämän kirjeen mukana seuraava reiällinen teräslevy on sama, millä Nekkeli valmisteli itselleen kanteleen kieliä. Jänislanka eli sellainen pehmeä ja sitkeä messinkilanka, jolla pyydystettiin jäniksiä, kuumennettiin tulussa ja pistettiin kylmään

veteen. Sellaisella käsittelyllä rauta ja teräs karkenee eli kove-
nee, mutta messinki päinvastoin pehmenee ja sitkistyy. Kantele-
leen kielet olivat näin »kostutettavat» joka kerran, kun niitä vielä
pienemmän reiän lävitse tahdottiin vetää hienommiksi. — — —»

Että edelläolevassa kuvattu puuhevosen hyppyttäminen,
johon ilmiöön kohdistan lukijain huomiota, ei ole ollut yk-
sin ukko Nekkelin käyttämä huvituskeino, sain todeta pari
vuotta myöhemmin (1925), merkitessäni muistiin kantele-
sävelmiä Haapaveden pitäjässä asuvalta Antti Rantoselta.
R. kertoi saaneensa viisikielisen kanteleensa Matti Kirja-
valta («Sivukankaan Matilta»), joka kuoli Haapavedellä
85 v. vanhana n. 25 v. sitten. Matti näytti soittaessaan lapsille
ihmettä. Hän kiinnitti oikean kätensä etusormen päähän pit-
kän mustan jouhen, jonka pani kulkemaan savupirttinsä laessa
olleen rihmarullan päällitse. Jouhen toisen pään hän sitoi
tekemänsä n. 10 sm korkeaan puuhevoseen, jolla oli liik-
kuvat jalat. Etusormen koskettaessa kanteleen uloimpia
kieliä jouhi liikkui, ja hevonen hyppeli sitä mukaa. Kun hämä-
rässä pirtissä ei jouhta erottanut, oli lasten ihmettely luonnollista.
Matti itse sanoi, että hän »tanssuuttaa Viron hevosta».

Nekkeli ja Kirjava menettelivät siis samoin »tanssuuttaes-
saan» puuhepooan; Kirjava vain korvasi soittopuikon sormen-
päällä. Itse soittotapa oli molemmilla sama, joka esiintyy
Rantosen esittämissä viisikielisen kanteleen sävelmissä (ks.
»Kantele- ja jouhikkosävelmiä», ss. XLIV—XLV).

Koska Kirjava nimitti puuhepooan »Viron hevoseksi», joh-
dumme hakemaan ilmiölle vastinetta Suomenlahden etelä-
puolelta. Soittopuikkoa tai sormenpäitä on täällä (kuten etelä-
vepsäläistenkin keskuudessa) kyllä käytetty »lyötäessä» kan-
teleen kieliä (vrt. Kalevalas. vuosik. 8, ss. 301—2), mutta tut-
kittavallemme merkilliselle hevoselle pysyy »Viron veräjä»

suljettuna. Samoin on laita Latvian *kuokleen* ja Liettuan *kanklesiin*, kanteleemme sisariin, nähden.

Kuitenkaan ei Nekkelin ja Kirjavan ihmehevonen jää vastineettomaksi. Kuvatessaan ent. Daškovin museossa (Moskovassa) olevia soittimia MASLOV esittelee kuvin ja sanoin mm. erään gruusialaisen harpun, jonka kielet ovat jouhta ja jossa on runsaasti koristeita (kuva 2). »Kannelle on sijoitettu kaksi puuhevosta ja -villihärkä. Painettaessa näiden lähelle asetettua nappia, joka panee liikkeeseen kaikukopan sisään kätkeytyä yksinkertaisen laitteen, eläinkuvat alkavat hyppiä.» M. arvelee näiden puukuvien tarkoituksena olleen soiton aikamitan tähdentämisen (Изв. люб. естествознания, s. 209).

Edellisestä käy ilmi, että keino, jolla puueläimet saadaan hyppimään, on Gruusiassa ollut kehittyneempi kuin Suomessa (Sumiaisissa ja Haapavedellä). Sitä paitsi harppuun liittyy useita eläimiä, jotka edustavat kolmea eri lajia: soittimen kaulaa koristaa joukko liikkumattomia lintusia ja sen kannella hyppivät, soittajan sitä halutessa, kaksi hevosta ja villihärkä.

Mikä on ollut eläinten »tanssuuttamisen» tarkoituksena alun perin, ainoastaanko lasten huvittaminen tai soiton aikamitan tähdentäminen? Tekee mieli etsiä ilmiölle syvempiä syitä.

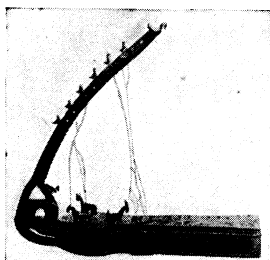
Tutkielmassani »Obin-ugrilainen harppu» (Kalevalas. vuosik. 10) esiteltiin eri soittimia, joissa on linnunkuvia. Näitä kävi päättelemisen soittimen haltiaeläinten kuviksi. Soittimen haltiaeläimiin kuuluu myös hevonen, joskohta se esiintyykin lyömäsoittimen, rummun, kalvolle piirrettynä (KARJALAINEN, »Jugralaisten uskonto», ss. 558—60). Ottaen huomioon, että kielisoittimiakin on muinoin, kuten siperialaisen noidan apuneuvoa, rumpua, käytetty uskonnollisiin tarkoituksiin, saanee otaksua, että puheenaolevat kanteleen ja harpun hevoset aivan samoin kuin rummun hevoset y.m. eläimet ovat olleet haltiankuvia.

Mutta miten on johduttu näitä kuvia soitettaessa hypittämään? Käytettävänä oleva vertailuaineisto on kovin niukka, jotta tähän kysymykseen voisi antaa tyhjentävää vastausta. Mikäli tämän kirjoittaja tuntee soitinten rakennetta ja käyttöä tutkimusten ja museoaineistojen perusteella, ovat soittimiin liittyvät eläinkuvat kauttaaltaan passiivisia, Suomessa ja Kaukaasiassa todettuja kolmea tapausta lukuunottamatta. Jos näiden puueläinten aktiivisuus olisi ikivanha ilmiö, odottaisi siitä todisteita useammalla taholla. Tuntuu näin ollen todennäköiseltä, että eläinkuvat ovat heränneet eloon vasta sen jälkeen kun ne soittajain käsityksessä ovat kadottaneet merkityksensä haltiankuvina. Tosi on muuttunut leikiksi: hevonen on pantu hyppimään, kuten se usein tekeekin luonnossa vapaana ollessaan, jäljittelemään ihmisten tanssia, jota kielisoittimilla säestetään.

Sopinee tässä vielä todeta, että Sumiaisten Nekkeli ja Haapa-veden Kirjava ovat puuhevosillaan havainnollistaneet sen, mitä Kalevalan 41. runossa sanotaan Väinämöisen soiton vaikutuksesta villieläimiin:

hirvet hyppi kankahilla,
ilvekset piti iloa.

A. O. Väisänen.

Kuva 2. Gruusialainen harppu.